

HADİS USUL TARİHİNDEKİ YERİ BAĞLAMINDA
KÂDÎ İYÂZ'IN (v. 544/1149)
EL-İLMÂ' İLA MA'RİFETİ USULİ'R-RİVAYE
VE TAKYİDİ'S-SEMA' ADLI ESERİ

SALİH KESGİN*

Qādî 'Iyād's (d. 544/1149)
“al-Ilma' ila ma'rifeti usuli'r-riwaya wa taqyidi's-sama”
in the Context of the History of Hadith Methodology

Abstract: There are important personalities and monuments in every branches of Islamic sciences which vitalize these areas and play important roles in the development of these sciences. One of these characters who has great impact on the development of Hadith Methodology is, an Andalusian scholar, Qadî 'Iyad and his masterpiece *al-Ilma*. This masterwork has great magnitude in terms of its role as a bearer of the scholarly tradition of his predecessors and as a source of later works. In this article we have focused on *al-Ilma* in the context of its place in the history and literature of the hadith methodology. Firstly, the importance of this book unearthed, secondly the purpose of its copyright and its content have been discussed. Thirdly the methodology of Qadî 'Iyad's hadith usage in his book and its relationship with the previous

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD.
[skesgin@omu.edu.tr].

methodological sources of hadith science have been dealt. As a conclusion, in this article, the historical and scientific worth of this classical book on hadith methodology is revealed.

Key Words: Qādī 'Iyād, *al-Ilma'*, Hadith Methodology, al-Andalus.

Öz: İslami ilimlerin her birine hayat veren, o ilmin tarihi gelişiminde önemli rol üstlenen şahsiyetler ve eserler bulunmaktadır. Hadis Usulü'nün gelişiminde önemli karakterlerden birisi olan Endülüslü *Kâdî İyâz* ve *el-İlma'* adlı eseri, hem kendisinden önceki hadis usul birikiminin taşıyıcısı olması hem de kendisinden sonra telif edilen hadis usulü edebiyatına kaynaklık etmesi açısından, kıymetli bir eser olma özelliği taşımaktadır. Bu makalede hadis usul tarihindeki ve edebiyatındaki yeri bağlamında *el-İlma'* üzerine odaklanılmış, telif ediliş gayesi, değeri, içeriği, hadis rivayetlerini istihdam metodu, diğer hadis usulü eserleriyle ilişkisi üzerine durularak ana hatlarıyla hadis usul tarihinin önemli bir klasine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kâdî İyâz, *el-İlma'*, Hadis Usulü, Endülüslü.

Giriş

Hadis edebiyatında, rivayetlerin Allah Rasulü'ne (sas.) aidiyetini tespit etme hususunda benimsenmesi gereken ilkeleri ve ona aidiyeti tespit edilen hadislerin anlaşılma ve yorumlanması çabalarını sistematize eden *hadis usûlü* kuralları hicri birinci ve ikinci asırda uygulama alanında karşılık bulmuş hicri üçüncü asırda ise kısmen yazılmaya başlamıştır. Nitekim hicri üçüncü asırda İmam Şafii'nin (v.204/819) *er-Risale* ve *Cimâu'l-ilm* adlı eserlerinde, Ali b. Medini'nin (v.234/848) *Ulûmü'l hadîs* ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (ö.268/882) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihâ* adlı günümüze ulaşmayan eserlerinde, İmam Buhari'nin (v.256/869) *el-Camiu's-Sahih*'inin "*Kitabu'l-ilm*" ve "*Kitabu ahbari'l-ahad*" başlıklı bölümlerinde, İmam Müslim'in *el-Camiu's-Sahih*'e yazdığı *Mukaddimesinde*, Tirmizi'nin (ö.279/892) kitabının sonundaki *Kitabu'l-İl*'inde,

Ebu Davud'un (v.275/888) *es-Sünen*'ini tanıtmak üzere Mekkelî'lere yazdığı mektupta hadis usulüne dair bazı meseleler kaleme alınmıştır.¹

Hicri dördüncü ve beşinci asırda ise bu birikimin üzerine hadis usulüne has bağımsız eserler telif edilmeye başlanmıştır. Râmhürmûzî'nin (v.360/971) *el-Muhaddisul-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eseri, Hâkim en-Nîsâbüri'nin (v.405/1014) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs* adlı eseri, Hatib el-Bağdâdî'nin (v.463/1071) *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* adlı eserleri bu dönemin hadis usulüne dair önemli kaynaklardır.² Konuları senetli bilgiler halinde ele alma metodunu takip etmeleri nedeniyle hicri dördüncü ve beşinci asırda telif edilen bu eserler *mütekaddimûn* dönemi eserleri olarak kabul edilmiş, edebiyatın daha sonraki dönemde oluşan örnekleri ise *müteahhirun* dönemi hadis usulü kaynakları olarak vasıflandırılmışlardır.³

Çalışmamızda *müteahhirun* dönemi hadis usulü kaynaklarının ilki olarak vasıflandırılan *Kâdî İyâz'ın* (v.544/1149) *el-İlma' ila ma'rifeti usuli'r-rivâye ve takyidi's-sema'* adlı eseri ile ilgili değerlendirmelerde bulunacak, *mütekaddimun* dönemi hadis usulü eserlerinin ve dönemin ilim anlayışının *el-İlma'* üzerindeki ve *el-İlma'*'nın kendisinden sonra telif edilen eserler üzerindeki etkisini tespitte çalışacağız. Müslüman coğrafyanın haçlı seferleri ve siyasi belirsizlikler nedeniyle kriz içerisinde olduğu bir zaman diliminde (476/1083- 544/1149) yaşayan *Kâdî İyâz'ın* hayatı ve eserleri hakkında daha önceden Akif Köten tarafından yapılan tez ve makale çalışmalarında⁴ ve Yaşar Kandemir'in yazdığı ansiklopedi maddesinde⁵

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997, s. 189-192. Mahmut Tahhan, *Yeni Hadis Usulü*, çev. Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, s. 24-26.

² Zikredilen hadis usulü kaynaklarıyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz.: Sönmez, Mehmet Ali "İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sy.1, s. 51-60.

³ Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 192. Hadis usulü literatürünün oluşum ve gelişim dönemine ait bu değerlendirme, üzerinde bütün hadis âlimlerinin ittifak ettiği bir tasnif olmamakla beraber hadis usul tarihinde ekseriyetle kabul gören yaklaşımı ifade etmektedir.

⁴ Bkz.: Akif Köten, *Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve Şerh Metodu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983; "Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c.VII, sy. 7, ss. 269-278.

bilgi verildiği için tekrar bu hususa değinilmeyecek, doğrudan müellifin hadis usulüne dair yazmış olduğu *el-İlma'* adlı eserine odaklanılacaktır.

1. *el-İlma'*nın İsmi ve Nüshaları

İslam Coğrafyası'nda daha çok *eş-Şifa*⁶ adlı eseriyle tanınan Endülüslü Mâlikî kadısı, hadis ve fıkıh âlimi olan Kâdî İyâz (v.544/1149) kriz dönemi âlimi olarak hadis usulü alanında da önemli bir eserle İslam İlim Tarihine katkıda bulunmuştur. Hadis Usulü'ne dair telif ettiği eserinin adını, mukaddimede açık bir şekilde beyan etmeyen müellif, bu konuda eser ortaya koymasını talep edenlere verdiği cevapta amacını “telhisu fusul fi ma'rifeti'r-rivaye ve takyidi's-sema” (rivayeti anlama ve semayı kayıt altına alma hususundaki fasılların özetlenmesi) beyanıyla ifade etmektedir.⁷ Buna istinaden pek çok müellif tarafından eser “*el-İlma' fi zabti'r-rivayeti ve takyidi's-sema*”⁸ ya da “*el-İlma' ila ma'rifeti usuli'r-rivaye ve takyidi's-sema*”⁹ olarak isimlendirilmiştir.

64

OMÜİFD

Seyyid Ahmed Abbas Sakr tarafından tahkik edilen ve Dârü't-Türaş tarafından Kahire'de, Mektebetü'l-Atika tarafından da Tunus'da 1970'de neşredilen eserin Ayasofya kütüphanesindeki h. VIII. asırda yazılan bir nüshası bize öğrencilerinden oluşan şu zincirle ulaşmıştır:

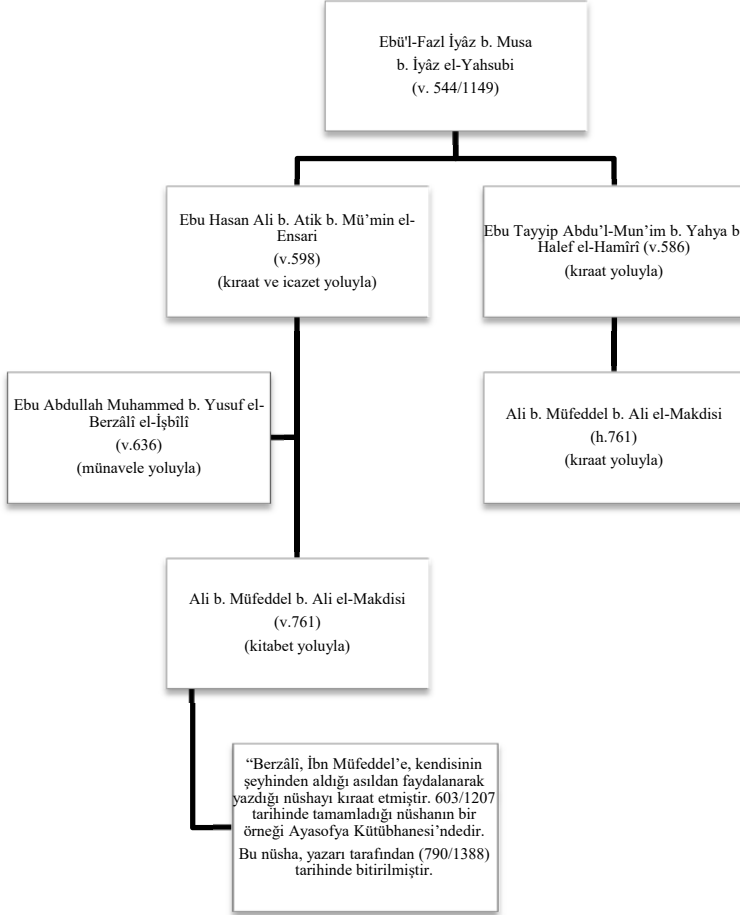
⁵ Bkz.: Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *DİA*, y.2001, c. 24, ss. 116-118. Ayrıca bkz.: Camilo Gómez-Rivas, “Qādî 'Iyād (d.544/1149)”, içinde: *Islamic Legal Thought A Compendium of Muslim Jurists*, edited by: Oussama Arabi, David S. Powers and Susan A. Spector, Leiden: Brill, 2013, ss.323-339; Hanna E. Kassis, “Qādî 'Iyād's Rebellion against the Almohads in Sabtah (A. H. 542-543/A. D. 1147-1148) New Numismatic Evidence”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 103, No. 3 (Jul.- Sep., 1983), pp. 504-514

⁶ Bkz.: Yaşar Kandemir, “eş-Şifa”, *DİA*, 2010, XXXIX/134-138.

⁷ Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubi Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usulî'r-rivâyeti ve takyidi's-semâ'*, thk.: es-Seyyid Ahmed Sakr, I. Baskı, Kahire: 1970, s. 3-4.

⁸ Bkz.: İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibacü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yanı ulemai'l-mezheb*, [y.y.: y.y.], s. 170; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*, 1338/1920, trc. Kilisli Rifat Bilge; tashih: İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, I/805; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, 1067/1657; tsh. Mehmet Şerefettin Yalıtıkaya, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, s. 158.

⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe* (nşr. Muhammed el-Muntasır), Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2000, s. 143.

Eserin Ayasofya Kütüphanesi dışında, Dımeşk Zahiriyye Kütüphanesi'nde ve 1572 numara ile İspanya'daki el-Escorial Kütüphanesi'nde de birer örneği bulunmaktadır. Dımeşk'teki nüsha İbn Ebû Uzfe olarak bilinen Muhammed b. Ahmed el-Lahmiyyi tarafından yazılmış ve üzerinde nüshanın tamamının fakih Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Merzûk'a okunduğu not edilmiştir.¹⁰ İspanya'daki nüshada ise metnin

¹⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 30, 31. (Muhakkik Seyyid Ahmet Sakr'ın mukaddime kısmı)

Ali b. Muhammed b. Ali b. Ferac el-Kaysî'ye ait olduğu ifade edilmektedir.¹¹

Eseri, bu üç ayrı el yazması nüshayı esas alarak tahkik eden Ahmed Abbas Sakr çalışmanın sonunda kitabın içeriğini gösteren bir fihrist eklemiş ayrıca kitapta aktarılan ayetler, hadisler, sahabe ve tabiin haberleri, şiirler, beldeler vb. hakkında da detaylı fihrist oluşturmuştur.¹²

2. *el-İlma'nın* Hadis Usulü Kaynakları İçerisindeki Yeri ve Değeri

Müteahhirun döneminin ilk eseri olarak vasıflandırılan *el-İlma'*; hadis ilmi ile meşgul olan kişiler nezdinde önemli bir kaynaktır. Eserde aynı zamanda nazari fıkha, Arapça'ya ve bunlar dışında birçok ilme kaynaklık edecek bilgiler bulunmaktadır. Eser Endülüs'te hadis usulüne dair yazılan ilk kaynak olma özelliğiyle dikkat çekerken, İbn Hacer el-Askalânî'nin bu eseri Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* adlı eserinden sonra "makbul ve zarif bir hadis usulü eseri" olarak kabul etmesi¹³ *el-İlma'nın* niteliğini ortaya koymaktadır.

el-İlma'yı kıymetli kılan bir diğer husus ise eserde kendisinden bilgi nakledilen müelliflerin kitaplarının çoğunun günümüze ulaşmamış olması ve pek azının da mahdut olarak mevcut bulunmasıdır. Örneğin icazetin gerekçeleri, faydaları ve hükümleri konusunda telif edilen ve mahdut olarak mevcut olan Ebu Abbas Velid b. Bekir el-Gamri'nin (v.392/1002) *el-Vicaze fi tecvizi'l-icaze* adlı eserinden bilgi nakledilmesi¹⁴ yine Ebu Mervan et-Tübüni¹⁵, Ebu't-Tayyip et-Taberî¹⁶ ve Ebu'l-Velid el-

¹¹ Beşir Ali Hamed et-Türâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhû fi İlmi'l-Hadis*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1998, s. 352.

¹² Bkz.: Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, ss. 251-392.

¹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalani, *Nüzhetü'n-Nazar şerhu nuhbetü'l-fiker*, yy: 2001, s. 33.

¹⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 88, 128. Eser hakkında bilgi için bkz.: Cemil Akpınar, "İcazet", *DİA*, 2000, XXI/393-400, s. 396.

¹⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s.89, 106.

¹⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s.98, 103, 105.

Bâcî¹⁷ gibi âlimlerden Kâdî İyâz'ın nakillerde bulunması eseri daha da kıymetli kılmaktadır.

Sahip olduğu bu nitelikleriyle *el-İlma'* âlimlerin hadis ilminde kendisinden istifade ettikleri bir kaynak olmuştur. Bu kitaptan istifade eden ve çoğu zaman onun sözlerini naklederek örnek aldığını açıkça beyan eden İbnü's-Salâh¹⁸ bu hususta misal olarak zikredilebileceği gibi, İbnü's-Salâh'ın mukaddimesini dikkate alan Zerkeşi (794/1392)¹⁹, Irâkî (806/1404)²⁰, İbn Hacer (852/1449)²¹ gibi pek çok müellif de bu kitaptan istifade etmiştir.²²

Hadis usulünde mütekaddimun döneminin son eseri olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivaye* adlı eseri kabul edilirken müteahhirun döneminin ilk eseri olarak da Kâdî İyâz'ın *el-İlma'*ı örnek gösterilmektedir. Bu açıdan da önemli bir eser olan *el-İlma'*da esasen bilginin isnad ile aktarılması geleneğinin tamamen kalktığından bahsetmek mümkün değildir. Bu özelliği nedeniyle de eserin mütekaddimun ve müteahhirun dönemi arasında bir geçiş dönemi hadis usulü kaynağı olduğunu ifade etmek daha isabetli bir tespit olacaktır.

3. *el-İlma'*nın Yazılış Gayesi ve Hadis Usulü Konularının Tasnifi

Müellif eserin mukaddimesinde telif gerekçesini, hadis rivayetine ve rivayet çeşitlerine dair sorulan sorulara cevap vermek olduğunu, “bu ilmin kaidelerinin, tanımlarının, sema ve rivayet ilminin sınırlarının özetlenmesi konusunda istekli olan bazı kişiler benden bu kısımları beyan etmemi

¹⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s.89, 120, 124.

¹⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbnü's-Salâh fi ulumi'l-hadis*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986, s. 130, 132, 161, 196,199, 201, 206, 219, 237, vd.

¹⁹ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *en-Nüket ala Mukaddimetu İbni's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed Bela Feric Riyad: Edvâü's-Selef, 1998, s. 271, 340, 283, 453, vd.

²⁰ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin İraki, *et-Takyid ve'l-izah şerhu Mukaddimetü İbni's-Salah*, Medine:1969, s. 164, 166, 171, 182, 188, 193, 201, 207 vd.

²¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *Hedyü's-sari mukaddimetu Fethi'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhari*, Kahire: 1986, s. 12.

²² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 30 (Muhakkik Seyyid Ahmet Sakr'ın mukaddime kısmı)

ve bunlardan hangisinin sahih ve hangisinin zayıf olduğu hakkında ittifak ve ihtilaf edilen yönleri bir özet halinde sunmamı istedi"²³ diyerek izhar etmektedir. Devamında ise, bu isteğe cevap verecek nitelikte; bu ilmin hakkını gerekli şekilde veren bir kaynağa vakıf olmaması nedeniyle eserini telif ettiğini beyan etmektedir.²⁴

Kâdî İyâz eserini on dokuz ana başlıkla sınıflandırmış; hadis öğrenmenin, hadisi anlamının ve ezberlemenin önemini beyan eden bablarla eserine başlamıştır. Hadis ilminin, şer'î kuralları anlamada asıl unsur olduğunu beyan ettiği²⁵ bu bölümde müellif; hadis talep etmenin, onu elde etmek için rihleler yapılmasının, hadisi tebliğ etmenin ve hadis ilminde yalandan ve iftiradan kaçınılmasının esas olduğuna dair bilgiler aktarmıştır.²⁶

Ardından müellif hadis ilminin üstünlüğüne ve onunla meşgul olanların şerefine dair tespitleri ikinci bölümde ele almış, bu başlık altında bazı hadisler, haberler ve şiirler aktarmıştır.²⁷ Daha sonra da sema talebinde bulunan kişinin uyması gereken adaplardan müteşekkil *sema* yoluyla hadis alma adabı başlıklı bir bölüm oluşturmuştur.²⁸ Dördüncü bölümde ise, hadis talep ederken ihlaslı olunması ve hadisin kendisinden alındığı kişinin araştırılması gerektiğini ortaya koyan müellif, hemen devamında beşinci bölümde "Öğrencinin ne zaman sema yapması müstehaptır, küçük çocuğun seması ne zaman sahihtir?" sorularına Hatib el-Bağdâdî ve İbn Hallâd er-Râmihürmûzî'nin beyanlarını dikkate alarak cevap vermiştir.²⁹

Kitabın altıncı bölümünde ise; hadisin nasıl alınması gerektiği ve riwayet etme usûllerinin neler olduğu ele alınmış ve sekiz çeşit olduğu beyan edilen bu usûller izah edilmiştir. Yedinci bölümde ise; sema yoluyla

²³ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 3.

²⁴ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 5.

²⁵ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 4, 6.

²⁶ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 6-16.

²⁷ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 17-44.

²⁸ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 45-53.

²⁹ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 54-67.

hadis nakletme ve hadis tahammül etme hakkında ittifak edilen ve ihtilaf-
lı olan konuları ele alan müellif, muhaddisler nezdinde tercihe şayan olan
görüşü bu konuda zikretmiştir.³⁰

Sekiz ve dokuzuncu bölümlerde, duyulan, ezberlenen ve yazılanla-
rın tahkiki konusunu ve bu konuda mütesahil ve müteşeddid olanları ele
alan³¹ müellif, akabinde kitabet, noktalama ve zapt ile takyid konusunu
içeren farklı bir bölüm oluşturmuştur.³²

On birinci bölümde, tahrîc ve ilhâk konusu işlenen eserde; devamın-
da hadislerin sıhhatini ve zayıflığını ortaya koyma hususu beyan edilmiş,
takiben de hadis uydurma, harf/kelime kazıma, silme, yok etme konula-
rına değinilmiştir.³³

Rivayeti ve hangi lafızlarla geldiğini araştırma; mana ile rivayete ce-
vaz verenler ve reddedenler konularını on dört ve on beşinci bölümlerde
tartışan müellif, ardından talebenin hadisi şeyhinden yanlış ve hata ile
nakilde bulunması halinde bu hata ve yanlışları düzeltilmesi hakkında bir
bölüm oluşturmuştur.³⁴

On altıncı bölümde ise ihtilaflı hadislerin zabtı ile ilgili bazı istihlahla-
rı beyan eden bir kısım oluşturmuş³⁵; on yedinci ve on sekizinci bölümde
de kıraatte ve tahrîçte isnadı kaldırma hususu ve muhaddisten hadis
dinlemenin ne zaman müstehab ya da yasak olduğu hususu ele alınmış-
tır.³⁶

Kitabının en son kısmını oluşturduğu on dokuzuncu bölüme geç-
meden ise müellif eserinde buraya kadar hadis ilmini talep eden kişinin
muhtaç olduğu, zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu konuları seçtiğini beyan
etmiş ve bu konuda insaf sahibinin olumlu karşılayacağı akli ve nakli

³⁰ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 122-134.

³¹ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 135-145.

³² Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 146-161.

³³ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 162-173.

³⁴ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 173-188.

³⁵ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 189-193.

³⁶ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 194-212.

delilleri zikrettiğini ifade etmiştir. Eserinin son kısmında ise; hadis ilminin faydalarını, bu işe ehil olanların hayatlarından kesitleri, hadisi alırken ve naklederken uyulması güzel olan adabları beyan ederek³⁷ bitireceğini ifade etmiştir.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak, “faydalı haberleri ve övülmüş âdabları toplama” başlığı altında oluşturduğu on dokuzuncu ve son bölümde zikredilen bilgiler, eserde esasen diğer bölümlere dağıtılarak da beyan edilebilecek niteliktedir. Ancak müellif, eserin sonunda bağımsız bir bölüm oluşturarak bu bilgileri aktarmayı uygun bulmuştur.³⁸

Bütün bu tasnifi dikkate alarak şunu ifade etmek mümkündür ki, eserde ağırlıklı olarak hadis ilminin ehemmiyeti, hadis tahammül ve eda yolları, nakledilen hadisin tahkik edilmesi, mana ile rivayet gibi hadis usulünün temel konularına öz bir şekilde yer verilmiştir. Bununla birlikte, eserin hadis usulünün bütün konularına yer veren bir kaynak olduğu sonucuna varmak mümkün değildir.

70

OMÜİFD

4. *el-İlma'* da Hadis Rivayetlerinin İstihdamı

Kâdî İyâz eserinde, konuyu daha da anlaşılır kılabilmek için öncelikle istişhad kabilinden ayet-i kerimelere yer verirken gerekli gördüğü yerlerde hadis rivayetlerini de aktarmıştır. Örneğin hadis ilminin üstünlüğüne ve onunla meşgul olanların şerefine dair oluşturduğu ikinci bölümde bazı hadisler ve haberler nakletmektedir. Ne var ki, bunlar ilgili bölümle içerik açısından uyumlu görünse de sıhhat şartları açısından Hz. Peygamber'e aidiyetleri hususunda tartışmaya medar olabilecek niteliktedir. Örneğin müellif, hadis ilmiyle meşgul olanların üstünlüğü ile ilgili konuya öncelikle “Allah'ım, halifelerime merhamet et.” “Ya Rasulallah! Halifelerin kimlerdir”, denildiğinde şöyle buyurdular: “Onlar benden sonra gelip, benim hadisimi ve sünnetimi rivayet eden kimselerdir.” rivayetini naklederek başlamıştır.³⁹

³⁷ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 212.

³⁸ Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 213-249.

³⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 17. Bu hadis, Râmhürmûzî *el-Muhaddisü'l-fasil beyne'r-ravi ve'l-vai*, thk: Muhammed Accac Hatib, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404, s. 163'de ve Hatib el-Bağdadi *Şerefu Ashabi'l-Hadis* thk.: Muhammed Said Hatiboğlu, Ankara: Daru İhyau's-Sünneti'n

Ancak bu rivayet, batıl olarak vasıflandırılmış, ravilerinden Ebu Tahir el-Alevî'nin de ed-Dârekutnî (v.385/995) tarafından "kezzab" olarak nitelendirildiği beyan edilmiştir.⁴⁰ Yine müellif aynı bölümde "Ümmetimden kim kırk hadis ezberlese Allah onu âlimler ve fakihler zümresiyle haşreder."⁴¹ şeklindeki rivayeti zikretmiştir, ancak bu rivayet de bütün tarikleri dikkate alındığında tenkit edilmiş bir rivayettir.⁴² Nitekim, müellifin hadis rivayetlerinin istihdamında benimsediği bu tutum nedeniyle, eserini tahkik eden es-Seyyid Ahmed Abbas Sakr tarafından bu bölüm ilmi açıdan, eseri oluşturan bölümlerin en zayıfı olarak nitelendirilmiştir.⁴³

Müellif sema talebinde bulunan kişinin uyması gereken adaptan bahsettiği bölüme ise şu rivayetle başlamaktadır: "Sarık takım bu sizin uyanıklığınızı artırır."⁴⁴ Bu rivayet üzerinde incelemede bulunulduğunda, temel hadis kaynaklarında sahih bir tarik ile bu metnin aktarılmadığını ayrıca İbnü'l-Cevzî ve es-Sağânî tarafından da bu rivayetin mevzu kabul edildiğini tespit etmekteyiz⁴⁵. Müellif eserinde, "Hadisi, pazartesi ve perşembe günleri öğreniniz"⁴⁶ rivayetini de hadis olarak zikretmektedir ancak bu bilgi de tahkik edildiğinde, temel hadis kaynaklarında yer almamasına istinaden, Allah Rasülü'ne (sas) aidiyeti tespit edilebilen bir rivayet olmadığı anlaşılmaktadır.

Hadis talep ederken niyetin ihlaslı olması ve hadisin kendisinden alındığı kişinin araştırılması gerektiği hakkında da kısa bir bölüm oluşturulan müellif, bu bölümün devamında zikrettiği "talebenin ne zaman sema

Nebeviyye, t.y., s. 30'da aktarılmaktadır. Esasen bu durum erken dönem kaynaklarının içerik açısından benzerliklerine de bizleri şahit kılmaktadır.

⁴⁰ Bkz.: Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttaki Hindi, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, X/229.

⁴¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 22.

⁴² Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutni, *el-İlelü'l-varide fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, Riyad: Daru Tayyibe, 1985, VI/33; Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi Fetteni, *Tezkiretü'l-mevzuat*, [y.y., t.y.], s. 27.

⁴³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 22, 23. (Muhakkikin önsözü kısmında)

⁴⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 46.

⁴⁵ Fetteni, *Tezkiretü'l-mevzuat*, s.155; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Kitâbü'l-mevzuat*, Medine: 1966-1968, III/45.

⁴⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 51.

yapması müstehaptır, küçük çocuğun seması ne zaman sahihtir” sorularına yer verirken merfu olarak nakledilen “Kim genç yaşında bir ilim öğrenirse sanki bu kişi o öğrendiğini taşla işlemiş gibidir. Kim de yaşlılık döneminde bir ilim öğrenir ise sanki suyun üzerine yazan gibidir.”⁴⁷ rivayetini zikretmektedir ki bu rivayet de mevzû olarak vasıflandırılmıştır⁴⁸.

Bütün bu kullanım örnekleri, Kâdî İyâz’ın hadis rivayetlerini istihdam ederken hadis tespit kriterlerini önceleyerek hareket etmek yerine konusuna ve bağlamına göre kendisinden evvel hadis olarak nakledilen bir rivayeti sorgulamadan aktarmaktan çekinmeyen bir tutum benimseyebildiğini göstermektedir. Bir hadis usulü eserinde öncelikli olarak Rasulullah’a (sas.) “aidiyet”in değil, “mahiyet”in nakil esnasında önemsenmesi hususu esasen bağımsız bir çalışmaya konu olacak düzeyde ilgi çekici görünmektedir. Ancak çalışmamız bağlamında Kâdî İyâz özelinde beyan etmemiz gerekirse, tergîb ve terhîb içerikli rivayetlerin sıhhat sorgulamasına tabi tutulmadan eserde yer verilmesi üslubunun müellif tarafından benimsenen bir tutum olduğunu ifade etmemiz yanlış bir tespit olmayacaktır.

72

OMÜİFD

5. *el-İlma’nın Diğer Hadis Usulü Kaynaklarıyla İçerik Açısından Mukayesesi*

5.1. Hadis Tahammül ve Eda Metotları

Hadis usulünde; ehil şahsiyetlerden uygun metod ve usûllerle hadis alınmasına ‘tahammülü’l-hadis’; bu esnada kullanılan lafızlara da ‘edâ sîkaları’ denilmektedir.⁴⁹ Müttekaddimun dönemi eserlerinden Hatib el-Bağdadî’nin *el-Kifaye*’sinde, Kâdî İyâz’ın sekiz farklı şeklinin var olduğunu beyan ettiği hadis tahammül ve eda metotlarından beşine değinilmiş, “münavele”, “mükatebe” ve “i’lam” müstakil bir metot olarak işlenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere el-Bağdadî, icazetten hali bir münavele veya mükatebe düşünmemektedir. Gerçekten de “bir icazet çeşidi olarak”

⁴⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 66.

⁴⁸ İbnü’l-Cevzi, *Kitâbü’l-mevzuat*, I/218.

⁴⁹ Bkz.: Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s.59, 300.

münavele ve mükatebe ile ilgili zikrettiği bütün durumlarda icazet de söz konusudur. Hatta, icazetsiz münaveleyi bazı ilim ehlinin sahih gördüğünü ancak kendi dönemlerinde böyle bir uygulamanın bulunmadığını bizzat kendisi ifade etmektedir.⁵⁰ Hatib el-Bağdadi *el-Kifaye*'de, "i'lam" metodundan da söz etmemektedir. İcazetsiz bir münavele ve mükatebe düşünmediğine göre şeyhin "bu benim falandan rivayetimdir" şeklinde mücerred ihbarından ibaret olan "i'lam" dan bahsetmemesi de anlaşılır bir durumdur.⁵¹

Ancak Kâdî İyâz, Hatib el-Bağdâdî'nin görüşünden farklı olarak sekiz çeşit hadis tahammül ve eda metodunun var olduğunu eserinde beyan etmektedir. Kitabının altıncı bölümünde Kâdî İyâz, hadisin nasıl alınması gerektiğini ve rivayet etme usûllerinin neler olduğunu ele almış ve sekiz çeşit olduğunu beyan ettiği bu usûlleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Hadisi bizzat lafzen işitme (sema),
2. Hadisi şeyhe okuma (kıraat),
3. Hocanın rivayet ettiği hadislerin yazılı olduğu kitabı talebesine vermesi (münavele)
4. Hocanın hadisi yazdırması (mükatebe).
5. Hocanın talebesine hadisi rivayet etme izni vermesi (icazet),
6. Hocanın talebesine, kitaptaki rivayetlerin kendisine ait olduğunu bildirmesi (i'lam)
7. Hocanın talebesine kendisi için yazmasını vasiyet etmesi (vasiyet)
8. Öğrencinin hocasının yazısını içeren bir hatta ve kitaba ulaşması (vicade)⁵²

Hadis tahammül ve eda metodlarının her birini izah eden Kâdî İyâz, bu maddelere dair farklı âlimlerin kanaatlerini de eserinde aktarmıştır. Ayrıca hadis rivayetinin icazet ile elde edilmesi ve nakledilmesi hususu-

⁵⁰ Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, s. 346.

⁵¹ Kahraman, "Hüseyn, el-Hatib el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c.VII, sy. 7, ss. 471-486.

⁵² Kâdî İyâz, *İlmâ'*, s. 67-121.

nu izah ederken tafsilatlı bir şekilde muradını ortaya koymuştur ki kendisi de bölümün sonuç kısmında “Biz bu kitapta icazet yönlerini daha önce benzeri olmayacak şekilde anlattık ve birçok hususu yüce Allah’ın yardımı ve kudretiyle bir araya getirdik.”⁵³ beyanıyla bunu ifade etmektedir.

Hadis öğrenim ve öğretim yollarını ifade eden tahammül ve eda metotları, genel bir değerlendirmeye klasik usuller gibi görünse de, esasen hadis rivayeti hususunda tarihsel süreçte gösterilen dikkatin delilleri olarak anlaşılmalıdır.⁵⁴ Bağdâdî ve Kâdî İyâz arasındaki yaklaşım farklılığı ise bu âlimlerin hadis naklinde benimsedikleri tutum ile yakından ilişkilidir. Burada şuna vakıf olmak gerekir ki Kâdî İyâz tarafından beyan edilen tahammül ve eda metotları daha sonraki hadis usulü eserlerinde benimsenerek nakledilmiş, bazıları tenkit edilmiş olsa bile, hadisçiler arasında uygulama alanı bulmuştur. Bu yollardan herhangi biri, hadisçilerin çoğunluğu tarafından zayıf sayılmış ise, bu yolla nakledilen hadislerin de zayıflığına hükmedilmiş; yolun sıhhatine inananlar ise, hadisleri de sahih kabul etmişlerdir. Bununla beraber, semâ’, arz veya kırâat gibi tahammül yolları, herhangi bir ihtilaf söz konusu olmaksızın en üstün hadis alma usûlleri olarak kabul görmüştür.⁵⁵

5.2. Hadis Rivayetinin Tahammül ve Edasında Yaş

Muhaddisin, kendisinden talep edenlere hadis nakledebilmesinin ne zaman uygun olduğuna dair muhtelif kanaatler beyan edilmiştir. Mütekadimûn dönemi hadis usulü müelliflerinden Râmhürmûzî, hadis aktaran kişinin uygun bir yaşa ulaşmasını hadis nakli için şart koşarken bunu da olgunluk ve bedenî güçlerin kemâle erdiği elli yaşı olarak beyan etmiştir.

⁵³ Kâdî İyâz, *İlmâ’*, s. 107.

⁵⁴ Bu hususta bkz.: Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Tedribu'r-Ravî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, Medine: 1972, I/1-59; .Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, trc M. Yaşar Kandemir, Ankara: 1981 s. 70 -84; İsmail Lütfü Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, İstanbul: 1983, s. 171-177; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, Ankara: 1984, s. 399-449; Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Tedribu'r-Ravî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, Medine: 1972, I/1-59.

⁵⁵ Bkz.: İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, ss. 132-179.

Kırk yaşını geçtiğinde kişinin hadis nakletmeye başlamasının uygun olduğunu da beyan eden Râmhürmûzî bunu Hz. Peygamber'in risalet yaşı ile de ilişkilendirmekte kişinin kemale ermesine istinaden böyle bir yaş tahdidini uygun bulduğunu beyan etmektedir.⁵⁶

Ancak Kâdî İyâz bu görüşe itiraz etmekte, mütekaddimun âlimlerinden pek çoğunun bu yaşlara ulaşmadığını delil getirerek böyle bir uygulamanın isabetli olamayacağını beyan etmektedir. Ömer b. Abdilaziz kırk yaşına gelmeden, Said b. Cübeyr ve İbrahim en-Nehâî gibi âlimlerin ise elli yaşına ulaşmadan vefat ettiğine kıyasla böylesi bir kuralın pratik değerinin olmayacağına işaret eden Kâdî İyâz, hadis naklinde yaş sınırını uygun görmeyerek Râmhürmûzî'nin beyanının aksine bir kanaati benimsemişliğini eserinde ortaya koymuştur. Kâdî İyâz, aynı zamanda İmam Mâlik'in bir rivayete göre yirmi, bir diğerine göre on yedi yaşlarında iken hadis meclislerinin var olduğunu, İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Hürmüz, Muhammed İbnü'l-Münkedir ve diğer bazı muhaddis âlimlerin yanına gençlik dönemlerindeyken hadis taliplerinin geldiklerini; İmam Şafii'den genç yaşlarında iken ilim alındığını sözlerine eklemekte; hadisin edası esnasında Müslüman âlimlerin adil, zabıt, âkil ve bâliğ Müslümanın rivayetinin makbul addedileceği hususunda genel bir kanaate sahip olduklarını beyan etmektedir.⁵⁷

İbnü's-Salâh ise tahdise başlama zamanı hususunda Râmhürmûzî'nin zikrettiği yaş sınırına dair herhangi bir söz söylemeye gerek olmadığını, Kâdî İyâz'ın örneklerle ifade ettiği, olgunluk yaşına gelmeden taliplerine hadis rivayet eden kimselerin ise bunu hadis ilminde genç yaşta derin bir bilgi elde etmelerine istinaden yaptıklarını ifade etmiştir. Ona göre, açık bir şekilde kendilerinden hadis rivayet etmeleri istenmiş, onlar da kabul etmişlerdir. O halde uygun olan, bir muhaddisin hangi yaşta olursa olsun, ihtiyaç halinde hadislerini rivayet ederek neşretmesidir.⁵⁸

⁵⁶ Râmhürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fasil*, ss. 351-357.

⁵⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, ss. 200-203.

⁵⁸ İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, ss. 236-238.

5.3. Sema ile Alınan Nüshanın Mukabelesi

Muhaddis âlimler nezdinde, hadisin hatadan ve vehimden uzak olabilmesi için şeyhinden hadis alan kişinin onu aslı ile mukabele/muaraza etmesi ya da aslı ile mukabele/muaraza edilmiş bir nüsha ile mukabele/muaraza etmesi bir gerekliliktir. Hadis âlimlerinin ekseriyeti bunu şart olarak benimsemişler ve aslı ile mukabele edilmemiş nüshadan hadis rivayetinin makbul addedilemeyeceğini ifade etmişlerdir.⁵⁹ Kâdî İyâz da eserinde bu mesele hakkında beyanda bulunurken mukabelenin bir gereklilik olduğunu ifade etmiş, hadis ravisinin kendisinden hadis aldığı şeyhinin hadislerinin yazılı olduğu nüsha ile mukabelede bulunmadan rivayet nakletmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Bu hususta, nüshanın mukabelesinin bizzat hoca asıldan okurken yapılabileceği gibi sonra yapılmasının da uygun olduğu kabul edilmektedir.⁶⁰

Mütekaddimun dönemi hadis usulü âlimlerinden Hatib el-Bağdadi ise mukabele edilmemiş nüshadan rivayetin ancak asıl nüshadan yazılması halinde caiz olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Bunu delillendirirken de hocası Ebu Bekir el-Burkânî⁶² (v.425/1034)'nin kendi hocası İbrâhîm b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî'ye (v.371/982) sorduğu "bir kişi kendisinden hadis yazdığı ama mukabele etmediği hocasından hadis nakledebilir mi?" sorusuna aldığı cevabı aktarmaktadır. el-İsmâîlî "evet ama mukabele etmediğini beyan etmesi gerekir" cevabını vermiştir. el-Burkânî bu cevaba göre hareket etmiş, mukabelede bulunmadığı hadislerde **أخبرنا فلان ولم أعارض بالأصل** beyanıyla nakilde bulunmuştur. İbnü's-Salah ise buna bir şart eklemiş ve nakilde bulunan kişinin zabtına itimad edilen güvenilir bir ravi olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³

⁵⁹ Râmhürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fasl*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404, s. 544; Kâdî İyâz, *el-İlma'*, s. 158-9.

⁶⁰ Kâdî İyâz, *el-İlma'*, s. 158, 159, 160.

⁶¹ Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, ss. 237-239.

⁶² Tam adı: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Galib'dir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Beyrut: Daru İh-yau't-Türasi'l-Arabi, 1988, XII/42.

⁶³ İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, ss. 192-193.

Ancak Kâdî İyâz, Hatib el-Bağdadi, Burkani ve İsmailî'nin kanaatlerine muhalif olarak bu şartları haiz olsa da mukabelenin olmayışı durumunda rivayeti makbul görmemiştir.⁶⁴

5.4. Mükerrer Yazılan Harf ya da Kelimenin Düzeltilmesi

Hadis kaynaklarının istinsahında bazı harfler ya da kelimeler sehven bir yerde mükerrer yazılmış olabilmektedir. Bunların belirli usul çerçevesinde düzeltilmesi esas olmalıdır. Nüshada belirlenen yanlışlığı kazıyarak ya da tamamen silerek düzeltme hususu kabul görmemiş bunun yerine yanlış yazılan harflerin ya da kelimelerin üzerlerinin tekrar okunmalarına imkân sağlayacak şekilde çizilmesi esas olarak benimsenmiştir.⁶⁵

Burada fazla yazılan harf ya da kelimedenden hangisinin çizileceği hususu ihtilaf konusu olmuştur. Mütekaddimun dönemi hadis usulü âlimlerinden Râmhürmûzî ikinci harfin/kelimenin silinmesi gerektiğini beyan etmiştir, çünkü ilk yazılanın bilinçli olarak fakat ikincisinin hataen yazıldığını kabul etmiştir.⁶⁶ Bazıları ise, *kitabetten* kastın esasen *kıraat* olması nedeniyle hangi harf/kelime daha fazla kıraat açısından anlamlı ve kolay ise onun tercihi hususunda kanaat beyan etmişlerdir. Kâdî İyâz ise Râmhürmûzî'den farklı bir değerlendirme yöntemi benimseyerek mükerrer yazım hususunda bir metot ortaya koymuştur. Ona göre şayet birinci kelime satır sonunda ise birincinin, satır başında veya ortasında ise ikincinin üzerinin çizilmesi uygun görülmüştür. Şayet her ikisi de satırın sonunda ise birincisinin üzerinin çizilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.⁶⁷ Modern yazım ve baskı tekniklerini tecrübe ettiğimiz şu dönemde muhaddis âlimlerin ne kadar ince mevzularda kanaat serd ettiklerini görmek hadis usûlünün kapsam alanını bir kez daha düşünmeye bizleri sevk etmelidir. Nitekim İbnü's-Salah, Kâdî İyâz'ın ortaya koyduğu bu metodu Râmhürmûzî'nin değerlendirmelerinden sonra nakletmiş ve "Kâdî İyâz

⁶⁴ Kâdî İyâz, *el-İlma'*, s. 160.

⁶⁵ Tahir b. Salih b. Ahmed es-Sem'ani Tahir el-Cezairi, *Tevcihü'n-nazar ila usulî'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde. (I-II), Beyrut: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1995, II/791.

⁶⁶ Râmhürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fasıl*, ss. 606-608.

⁶⁷ Kâdî İyâz, *el-İlma'*, s. 172.

güzel bir değerlendirme ile bu hususu açıklamıştır.”⁶⁸ diyerek takdirini gizlememiştir. Bu bağlamda hadis rivayetinin hatalı yazılması halinde nasıl bir metodun benimsenmesi gerektiğini beyan hususunda eserin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

5.5. Mana ile Hadis Rivayeti

Hadis metninin, salahiyetli şahıslar tarafından, manası bozulmamak şartıyla Resulullah'ın (sas) kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivayet edilmesi manayla rivayet (*rivayet bi'l-ma'nâ*) olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹ Manayla rivayet, hadislerin temel kaynaklarda toplanmasından öncesine ait bir durum olarak kabul edilmiş, bunun ardından mana ile rivayete duyulan ihtiyaç fiilen ortadan kalkmış ve rivayetlerin içerik itibarıyla değişimine sebebiyet vereceği için caiz olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁰

78 OMÜİFD Hadisçilerin çoğunluğu manayla rivayete cevaz vermişlerdir.⁷¹ Nitekim mutekaddimun hadisçilerden eş-Şa'bi'nin (v.104/722) manayla rivayete cevaz verdiği, Hasanü'l-Basrî'nin (v.110/728) de manayla rivayetin yeteceğini söylediği, Vekî b. el-Cerrâh'ın (ö.196/811) da “manayla rivayet genişliği olmasaydı insanlar helak olurdu” dediği nakledilmektedir.⁷² Hadislerin lafzen ya da manen nakli mevzusu mutekaddimun dönemi hadis usul eserlerinde de ele alınmıştır. Hatîb el-Bağdadi eserinin altı, yedi ve sekizinci cüzlerinde uzunca bir bölüm halinde bu konuyu ele alırken⁷³, Râmhürmûzî, manada isabet etmenin lafzen rivayet zorunluluğunu kaldıracağını beyan ettiği bir bölümle konuyu eserinde işlemektedir.⁷⁴

⁶⁸ İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 201.

⁶⁹ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*; s. 257.

⁷⁰ Bkz.: İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 214; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, İstanbul: 2006, s. 67.

⁷¹ İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 214.

⁷² Râmhürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fasil*, s. 533-4.

⁷³ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadi, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ty., s. 182

⁷⁴ Râmhürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fasil*, ss. 533-8.

Ancak Kâdî İyâz, mana ile rivayet hususunda mütekaddimun dönemi hadis âlimlerinden farklı bir tutum takınmış ve mana ile rivayetten men eden bir tavrı esas almıştır. O, mana ile rivayette hadis rivayetlerinin değişimine kapı aralanacağını ve insanların farklı anlama kabiliyetlerinden rivayetlerin etkileneceğini ifade ederek bunu kabul etmemiştir.⁷⁵

Sonuç

Endülüs'te hadis usulü alanında yazılan ilk eser olma niteliğine sahip *el-İlma'* da, hadis usulü ile ilgili konuların tamamı değil "hadis ilminin ehemmiyeti", "hadis tahammül ve eda yolları", "nakledilen hadisin tahkik edilmesi" gibi hadis usulünün temel konuları öz bir şekilde yer almıştır. Bu bağlamda eserin temel konusunun hadis öğrenme ve öğretme metotları (*tahammülü'l-ilm*) olduğunu ifade etmek mümkündür.

Mütekaddimun dönemi ile müteahhirun dönemi arasında bir geçiş eseri olma niteliğine sahip olan kaynakta, bilgileri senetli olarak nakletme geleneği tamamen bırakılmamış, müellifin gerekli gördüğü yerlerde senetli bilgi nakletme metodu benimsemmiştir. Eserin dikkat çekici olan bir diğer yönü ise Kâdî İyâz'ın, mütekaddimun dönemi hadis usulü musanniflerinin kanaatlerini aynen benimsememiş olması ve bir makale çalışmasının kapsam alanı dahilinde tespitte bulunduğumuz "hadislerin tahammül ve edası", "sema ile alınan nüshanın mukabelesi", "mükerrer yazılan harf ya da kelimenin düzeltilmesi", "mana ile hadis rivayeti" gibi konularda kendi özgün kanaatini ortaya koyması ve kendisinden sonraki usul müelliflerini etkilemiş olmasıdır. Esasen müellifin eserde benimseydiği bu tutum telif edildiği dönemde ilmi canlılığın ve seviyenin hangi seviyede olduğunu da göstermektedir. Bütün bu değerlendirmeler, üzerinde yoğunlaştığımız Kâdî İyâz'ın *el-İlma'* adlı eserinin esasen bir makale çalışmasından daha ötede bir ilgiye muhatap olabilecek nitelikte olduğunu bizlere göstermektedir.

⁷⁵ Kâdî İyâz, *el-İlma'*, ss. 174-181.

Kaynakça

- Ahmed Naim, Babanzade, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, Ankara: 1984.
- Akpınar, Cemil, "İcazet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2000, XXI/393-400.
- Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*, 1338/1920, trc. Kilisli Rifat Bilge; tashih: İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Cezairi, Tahir b. Salih b. Ahmed es-Sem'ani Tahir, *Tevcihü'n-nazar ila usulü'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde. (I-II), Beyrut: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1995.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 1997.
- _____, *Hadis Usulü*, İstanbul: 2006.
- _____, *Ana Hatlarıyla Hadis*, İstanbul: 1983.
- Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelü'l-varide fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, Riyad: Daru Tayyibe, 1985.
- Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Beyrut: Daru İhyau't-Türasi'l-Arabi, 1988.
- Fetteni, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi, *Tezkiretü'l-mevzuat*, [y.y., t.y.].
- Gómez-Rivas, Camilo, "Qādī 'Iyād (d.544/1149)", içinde: *Islamic Legal Thought A Compendium of Muslim Jurists*, edited by: Oussama Arabi, David S. Powers and Susan A. Spector, Leiden: Brill, 2013, ss. 323-339.
- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, 1067/1657; tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Hatîb el-Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, Medine: Mektebetü'l-ilmiiyye, ty.
- _____, *Şerefu Ashabi'l-Hadis* thk.: Muhammed Said Hatiboğlu, Ankara: Daru İhyau's-Sünneti'n Nebeviyye, t.y.
- Iraki, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, *et-Takyid ve'l-izah şerhu mukaddimeti İbni's-Salah*, Medine: 1969.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Nüzhetü'n-Nazar şerhu nuhbetü'l-fiker*, yy: 2001.
- _____, *Hedyü's-sari mukaddimetu Fethi'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhari*, Kahire: 1986.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibacü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yani ulemai'l-mezheb*, [y.y.: y.y.]
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdürrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Kitâbü'l-mevzuat*, Medine: 1966-1968.

- İbnü's-Salâh Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdırâhmân b. Mûsâ, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fi ulumi'l-hadis*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubi, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, thk.: es-Seyyid Ahmed Sakr, I. Baskı, Kahire: 1970.
- Kahraman, "Hüseyin, el-Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c.VII, sy.7, s. 471-486.
- Kandemir, Yaşar, "Kâdî İyâz", *DİA*, y.2001, c. 24, ss. 116-118.
- _____, "eş-Şifa", *DİA*, 2010, XXXIX/134-138.
- Kassis, Hanna E., "Qadi 'Iyaz's Rebellion against the Almohads in Sabtah (A. H. 542-543/A. D. 1147-1148) New Numismatic Evidence", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 103, No. 3 (Jul.- Sep., 1983), pp. 504-514.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî, *er-Risâletü'l-müstatrafe* (nşr. Muhammed el-Muntasır), Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2000.
- Köten, Akif, "Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c.VII, sy. 7, ss. 269-278.
- Müttaki el-Hindi, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Râmhürmûzî, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-fasil beyne'r-ravi ve'l-vai*, thk: Muhammed Accac Hatib, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404.
- Sönmez, Mehmet Ali "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 1, s. 51-60.
- Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara: 1981.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Ravî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, Medine: 1972.
- Tahhan, Mahmut, *Yeni Hadis Usulü*, çev. Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Türâbî, Beşîr Ali Hamed, *el-Kadi Iyaz ve cuhuduhu fi ilmi'l-hadis*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1418/1998.
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *en-Nüket ala mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed Bela Feriç Riyad: Edvaü's-Selef, 1998.

